

УДК 347.12

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.02.11>

ПРАВО НА СВОБОДУ СЛОВА: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Панкратова В.О.,*кандидат юридичних наук, доцент,**старший викладач кафедри фундаментальної юриспруденції**та конституційного права**Сумського державного університету*

ORCID: 0000-0002-4775-565X

e-mail: v.pankratova@jur.sumdu.edu.ua

Панкратова В.О. Право на свободу слова: теоретико-правовий аспект.

У статті визначено, що право на свободу відіграє важливу роль в існуванні людства, оскільки дозволяє громадянам брати активну участь у політичному житті країни, формувати думку громадськості. Автор зазначає, що право на свободу слова має давні історичні витоки.

Проаналізовано документи, в яких принцип свободи слова був задекларований, зокрема Велика хартія вольностей (1215 р.); Білля про права (1689 р.), Декларація незалежності (1776 р.), Декларація прав людини і громадянина (1789 р.), Загальна декларація прав людини (1948 р.), Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966 р.) та інші акти. Наголошено, що ці документи стали основою для розвитку права на свободу слова в сучасних демократичних країнах та надали можливість вільно виражати свої думки, не зазнаючи переслідувань з боку влади. Окрема увага у статті приділена вітчизняному регулюванню права на свободу слова.

Автор зазначає, що свобода слова є однією з ключових складових прав людини та громадянина в багатьох правових системах. Теоретичний аспект цього питання включає аналіз різних підходів та концепцій до розуміння суті та обсягу цього суб'єктивного юридичного права. Надано характеристику філософським основам та юридичним підходам до розуміння категорії «свобода слова».

Визначено, що право на свободу слова не є абсолютним та може обмежуватись. У роботі наведено перелік обставин, за яких окреслене право може бути обмежено. Автор наголошує на тому, що можливі обмеження повинні бути законними, необхідними в демократичному суспільстві та відповідати принципу пропорційності.

У статті резюмовано, що свобода слова історично є важливим правом людини, яке складає основу правового статусу особистості та без якого функціонування демократичної держави неможливе взагалі. Але при цьому потрібно вра-

ховувати, що свобода слова є не тільки правом, але й відповідальністю, що покладається на тих, хто користується цим правом. Забезпечення її ефективного захисту вимагає поєднання міжнародних стандартів, національного законодавства та постійного адаптування до сучасних реалій.

Ключові слова: права людини, свобода, принципи права, принцип свободи, свобода слова, демократія.

Pankratova V.O. The right to freedom of speech: theoretical and legal aspect.

The article defines the right to freedom as a vital role in the existence of humanity, as it allows citizens to take an active part in the country's political life and shape public opinion. The author notes that the right to freedom of speech has ancient historical origins.

Documents were analyzed in which the principle of freedom of speech was declared, in particular the Great Charter of Freedoms (1215), Bill of Rights (1689), Declaration of Independence (1776), Declaration of the Rights of Man and Citizen (1789), Universal Declaration of Human Rights (1948), International Covenant on Civil and Political Rights (1966) and other acts. It is emphasized that these documents became the basis for developing the right to freedom of speech in modern democratic countries and provided an opportunity to freely express one's opinions without being persecuted by the authorities. The article pays special attention to domestic regulation of the right to freedom of speech.

The author notes that freedom of speech is one of the critical components of human and citizen rights in many legal systems. The theoretical aspect of this issue includes the analysis of different approaches and concepts to understanding the essence and scope of this subjective legal right. Philosophical foundations and legal methods for understanding "freedom of speech" are described.

It was determined that the right to freedom of speech is not absolute and may be limited. The work lists the circumstances under which the outlined

right may be limited. The author emphasizes that possible restrictions must be legal, necessary in a democratic society, and comply with the principle of proportionality.

The article summarizes that freedom of speech is historically an essential human right, which forms the basis of the legal status of an individual. Without it, the functioning of a democratic state is impossible at all. But at the same time, it should be taken into account that freedom of speech is not only a right but also a responsibility that rests on those who use this right. Ensuring its adequate protection requires a combination of international standards, national legislation, and constant adaptation to modern realities.

Key words: human rights, freedom, principles of law, principle of freedom, freedom of speech, democracy.

Постановка проблеми. Свобода слова є одним із основних принципів, що підтримують демократичний процес, її захист є важливим для функціонування справедливого та рівноправного суспільства. Демократичні перетворення потребують, щоб громадяни мали можливість вільно та відкрито висловлювати свої думки, давати оцінку діям влади. Тому порушення принципу свободи слова веде до послаблення демократії, метою якої є створення плюралістичного та толерантного суспільства.

Особливого значення свобода слова набуває в умовах воєнного стану, оскільки вона може бути обмежена в інтересах національної безпеки та громадського порядку. Це зумовлено тим, що війна є надзвичайним станом, за якого країна може вживати особливі заходи для забезпечення захисту від агресії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різноманітним проявам свободи слова приділяли увагу такі зарубіжні та вітчизняні науковці як А. Дайсі, Л. Лон Фуллер, Ф. Хайєк, С. Погребняк, О. Петришин П. Рабінович, Ю. Шемшученко, Л. Яромол та інші. Незважаючи на широку наукову зацікавленість проблематикою, питання свободи слова залишається актуальним та набуває нового забарвлення, зокрема, під час дії воєнного стану в Україні.

Метою статті є теоретико-правовий аналіз свободи слова як загального принципу права.

Виклад основного матеріалу. Право на свободу слова завжди відігравало вагомий роль в існуванні людства та не втратило своєї значимості й зараз. Воно дозволяє громадянам брати активну участь у політичному житті країни, формувати думку громадськості.

Ще з античних часів у Стародавній Греції та Єгипті існували підходи до розуміння свободи слова. Грецькі філософи, такі як Платон та Аристотель вважали, що свобода слова є важливим показником для розвитку демократії.

У середньовічній Європі свобода слова була обмежена через панування теократичних систем, які категорично забороняли критику влади та церкви.

Першим документом, який закріпив вимоги дотримуватися короля державних законів, надав права представникам феодального класу та гарантував свободу церкві, стала «Велика хартія вольностей» у 1215 році.

У наступні історичні періоди людство постійно намагалося відстоювати свої права та свободи, про що свідчать численні акти: Білля про права (1689 р.), Декларація незалежності (1776 р.), Декларація прав людини і громадянина (1789 р.), Загальна декларація прав людини (1948 р.) та інші акти. Всі ці документи стали основою для розвитку права на свободу слова в сучасних демократичних країнах та надали можливість вільно виражати свої думки, не зазнаючи переслідувань з боку влади.

Зокрема стаття 9 Білля про права визначає: «Свобода слова, дебатів або розгляду в парламенті не повинна бути обвинувачена або піддана сумніву в будь-якому суді чи місці поза парламентом» [12, с. 49].

Декларація прав людини і громадянина, яка була прийнята Національними установчими зборами 26 серпня 1789 року, ґрунтується на концепції природних прав, якими володіє людина, тобто непорушних прав у силу того, що вона є людиною, і держава зобов'язана захищати ці права громадян. У статті 11 Акту зазначено: «Вільне висловлювання ідей і думок є одним із найцінніших прав людини. Кожен громадянин, відповідно, може вільно говорити, писати і друкувати, але несе відповідальність за такі зловживання цією свободою, які будуть визначені законом» [11, с. 98].

Перша поправка до Конституції США 1791 р. є чи не найважливішою подією щодо розвитку свободи слова в сучасному світі. Зокрема вона містила положення: «Конгрес не повинен видавати жодних законів, що стосуються встановлення релігії або забороняють її вільне сповідання; або обмеження свободи слова чи преси; або право людей мирно збиратися та звертатися до уряду з петицією про відшкодування скарг» [9, с. 98].

У наступні століття численні держави прийняли конституції або законодавчі акти, які гарантували своїм громадянам право на свободу слова.

Після Другої світової війни Організація Об'єднаних Націй прийняла Загальну декларацію прав людини, яка гарантувала всім людям право на свободу слова і совісті.

Стаття 19 Декларації містить положення: «Кожна людина має право на свободу переконань і на вільне їх виявлення; це право включає

свободу безперешкодно дотримуватися своїх переконань та свободу шукати, одержувати і поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів» [2]. Аналіз даної норми надає можливість зазначити, що кожен має право на свободу думок, їх вираження; це право включає свободу приймати інформацію та ідеї будь-якими засобами. Кожна людина має право на вільне вираження своїх думок шляхом слова, письма чи друку, а також іншими засобами власного вибору. Ніхто не може бути підданий примусовому втручанням у свою свободу думок та вираження думок, незалежно від того, де вони висловлюються.

Наступним актом, в якому задекларовано принцип свободи слова, є Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966 р.), який закріплює право на свободу вираження думок та гарантує захист від будь-яких втручань, які обмежують це право. Зокрема стаття 19 Пакту містить положення про те, що кожен має право на свободу висловлення, включаючи свободу шукати, отримувати та розповсюджувати інформацію та ідеї будь-якими засобами» [4].

Нормативно-правові положення про свободу слова закріплено в статті 10 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, що гарантує свободу вираження думок та інформації, але може дозволяти обмеження у випадках загрози національній безпеці та іншим обставинам [3].

Дане положення визначає свободу вираження поглядів в подвійному значенні: свобода вираження поглядів як надбання суспільства, що забезпечує вільні публічні дебати й відповідно вважається основним елементом розвитку демократії та свобода вираження поглядів як особисте право, яке включає право висловлювати думки та ідеї. Така подвійна природа цього права означає, що порушення права на свободу вираження поглядів стосується не тільки окремої особи, але й інтересів суспільства у цілому.

Розглядаючи особливості національного регулювання, в першу чергу, необхідно повернутись до конституційних гарантій. Свобода слова в Україні захищена на конституційному рівні, а саме: основними статтями 34, 36 та 56 [1]. Вони закріплюють можливість висловлення думки у слові, письмі, друкованих та інших матеріальних носіях.

31 березня 2023 року набув чинності Закон України «Про медіа» [5], який спрямований на забезпечення реалізації права на свободу вираження поглядів, права на отримання різнобічної, достовірної та оперативної інформації, на забезпечення плюралізму думок і вільного поширення інформації тощо. Закон встановлює права та обов'язки журналістів, процедури ліцензування ЗМІ та інші аспекти їхньої роботи. За деякі порушення правил свободи слова, такі

як наклеп, може передбачатися кримінальна відповідальність.

Свобода слова з юридичної точки зору визначається не лише національними законодавствами, але й міжнародними стандартами. Захист цього права вимагає постійного аналізу та адаптації до нових викликів. Правові механізми повинні забезпечити баланс між свободою слова та іншими правами, уникати зловживань та гарантувати рівноправ'я для всіх громадян. Законодавство про свободу слова залишається живим та еволюційним фактором у нашому суспільстві.

Свобода слова є однією з ключових складових прав людини та громадянина в багатьох правових системах. Теоретичний аспект цього питання включає аналіз різних підходів та концепцій до розуміння суті та обсягу цього суб'єктивного юридичного права.

Аналізуючи філософські основи свободи слова, можна вивчити думки видатних філософів щодо важливості вільного висловлення та його вплив на суспільство, зокрема роботи Джона Стюарта Мілля, що стосуються принципу обмежень свободи слова. Дж. Мілля вважав, що індивідуальний розвиток можливий тільки тоді, коли індивідуум має свободу вести такий спосіб життя, який визнає для себе кращим, – і що більший ступінь цієї свободи надавалось індивідууму в тому чи іншому столітті, то більшу цінність це століття мало в очах потомства [7, с. 192].

Важливе значення свобода слова має для стабільної та сильної демократії.

Реальна участь громадян у прийнятті рішень на державному та локальному рівнях можлива при наявності доступу до правдивої та точної інформації з широкого спектру тем. Наприклад, авторитарні уряди, які придушують критику та приховують інформацію, що становить суспільний інтерес, позбавляють громадян права приймати обґрунтовані рішення або вживати заходів щодо важливих соціальних питань.

Свобода слова є фундаментом для розвитку та функціонування різних інструментів демократії, зокрема виборів, референдуму, мирних зібрань, громадських слухань, якими громадяни користуються, щоб впливати на прийняття важливих рішень.

Розглядаючи правові теорії, які стосуються свободи слова, можна виявити різноманітні підходи до визначення цього права в юридичних системах. Юридичні дефініції дають змогу визначити види свободи слова, які містяться в міжнародних документах та національних конституціях, дозволяючи встановити обсяг та межі цього права, а також визначити обов'язки та відповідальність осіб, які користуються цією свободою.

На думку Ю.С. Шемшученка, право на свободу слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань передбачає можливість кожної осо-

би самостійно визначати для себе систему моральних, духовних та інших цінностей та вільно, без будь-якого ідеологічно контролю, оприлюднювати свої думки шляхом використання будь-яких засобів їх вираження, зокрема і через поширення інформації у вигляді поглядів і переконань з різних питань політичного, економічного, культурного, духовного життя суспільства і держави [6, с. 673].

У Конституції України (1996 р.) проголошено, що «кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір» (ч. 1, 2 ст. 34); «жодна ідеологія не може визнаватися державою як обов'язкова. Цензура заборонена» (ч. 2, 3 ст. 15) [1].

Свобода слова як суб'єктивне юридичне право у навчальній літературі визначається як можливість людини вільно виражати свої погляди, збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію та ідеї усно, письмово або в інший спосіб на свій вибір [8, с. 13].

Потрібно зауважити, що право на свободу слова не є абсолютним, тобто воно може підлягати обмеженням, якщо вони мають правову основу. Обмеження мають відповідати двом умовам: пропорційності - обмеження не є більшими, ніж це необхідно для досягнення їхньої мети та відповідності - вони необхідні та застосовуються в інтересах широкої громадськості або необхідні для захисту прав і свобод.

Обмеження є допустимими за таких обставин: гарантування публічного порядку; захист гідності та репутації інших осіб; захист національної безпеки; обмеження для запобігання зловживанню правом на свободу слова; збереження громадської моралі [10, с. 33].

У даному аспекті потрібно наголосити на тому, що міжнародні організації, такі як ООН та Рада Європи, відіграють ключову роль у сприянні розвитку свободи слова саме в юридичному плані. Співпраця між країнами та обмін найкращими практиками допомагають створювати стандарти та рекомендації, спрямовані на підтримку цього важливого права. У кожній країні реалізація свободи слова зазвичай визначається національним законодавством. Важливо, щоб закони відповідали міжнародним стандартам та забезпечували ефективний захист цього права, не містили випадків надмірних обмежень та забезпечували доступ до різноманітної інформації [11, с. 403].

Висновки. Підсумовуючи, потрібно зазначити, що свобода слова історично є важливим правом людини, яке складає основу правового статусу особистості та без якого функціонування демократичної держави неможливе взагалі. Але при цьому потрібно враховувати, що свобода слова є

не тільки правом, але й відповідальністю, що покладається на тих, хто користується цим правом. Тому завданням суспільства є забезпечення того, щоб свобода слова залишалася живою та дієвою в сучасному світі, де швидкі та глибокі зміни вимагають нових підходів до захисту цього цінного принципу з врахуванням міжнародних стандартів, національного законодавства та постійного адаптування до сучасних реалій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 34.
2. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 № 995_015. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 06.03.2024).
3. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 02.10.2013 № 995_004. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 04.03.2024).
4. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 16.02.2023).
5. Про медіа 13.12.2022. № 2849-ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text> (дата звернення: 09.03.2024).
6. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. академіка Ю.С. Шемшученка. – Київ : Юридична думка, 2007. 992 с.
7. Кирилюк Ф. Мілл Джон Стюарт Політична енциклопедія. Київ : Парламентське видавництво, 2011., 602 с.
8. Конституційне право України : підручник за ред. Ю.М. Тодики, В.С. Журавського. Київ : Ін Юре, 2002. 544 с.
9. Конституція Сполучених Штатів *Універсальний словник-енциклопедія*. 4-те вид. Київ. Тека, 2006. 930 с.
10. Кузніченко С.О. Концепт обмеження прав людини в умовах воєнного стану. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 1-2. С. 32–36.
11. Міжнародні стандарти прав людини *Велика українська юридична енциклопедія* : у 20т./ О.В. Петришин (відп. ред.) та ін. 2017. 1054 с.
12. Мироненко О. Білль про права. Політична енциклопедія. Київ : Парламентське видавництво, 2011. 209 с.